

Абдулла Суюмовдун классификациясы:
Жомок: айбанаттар тууралуу; сыйкыруу-кереметтүү;
социалдык-турмуштук (реалисттик)

Кошук (ыр)

Баатырдык дастандар

Макал

Ылакап

Табышмак

Тез айтыш (жаңылмач)¹.

Жалил Турсуновдун бөлүштүрүүсү:

Жомоктор: фантастикалык; айбанаттар жана жаныбарлар
тууралуу; турмуштук

Ырлар

Дастандар

Макалдар

Табышмактар

Тамсилдер

Тез айтыштар (жаңылмачтар)².

Орус балдар адабиятында улуттук фольклор мындайча
жиктелет: В.П.Аникин:

1. Кичи жанрлар:

Колыбельные песня

Пестушки

Потешки

Прибаутки

Календарные песни

Игровые припевы, приговоры

Жеребьевые сговорки, считалки, дразнилки, скороговорки

Пословицы и поговорки

Загадки

Песни

2. Былины

3. Сказки (сказки о животных; волшебные сказки)¹.

¹ Суюмов А. Болалар адабиёти. – Ташкент, 1973, 17-б.

² Шермухамедов П., Турсунов Ж., Сафаров О., Эгамов Х. Узбек болалар
адабиёти. – Ташкент, 1976, 23-б.

Жогорудагы мисалдардан көрүнүп тургандай балдар фольклорун жанрдык жиктөө бирдей эмес жана ар бир эле чыгарма бул же тигил текке, түргө, жанрга кирет деп так кесе айтуу да дайым эле чындыкты туура түшүнүү катары кабылданбашы мүмкүн.

Биз болсо кыргыз балдар фольклорун мындайча классификацияладык.

1.Эпикалык тек:

Дастан

Жомок

Миф (аңыз)

Уламыш жана легенда

Санжыра

Аңгеме-баян

Макал-ылакап

Табышмак

Жаңылмач

Калп (апыртма)

Ишенимдер, тыюулар жана табыркалар

Тамсил

Анекдот (апенди)

2.Лирикалык тек:

Баланын төрөлүшүнө, өсүшүнө байланыштуу каада-салт ырлары

Оюн ырлары

Эмгек ырлары

Мезгил-маал (календарлык) ырлары

Дарым, же эм-дом ырлары

Дүйнө таануу ырлары

Армандар

Кошоктор

Айтыш ырлары

Санат-насыят, нуска, терме ырлары же дидактикалык лирика

Бата ырлары

¹ Устное народное творчество//Детская литература. Под ред. Е.Е.Зубаревой. — М., 1989, 11-30-б.

3. Драмалык тек:

Куудулдар же маскарапоздор (клоундар) театры

Аскиячилик

Бакшычылык.

Кыргыз фольклорунда балдар үчүн чыгармалардын тектик, түрлүк, жанрдык, тематикалык чеги өтө бай болуу менен ал байлыктын миңден бири да жазылып калбаганына, бизден кийинки муундардын балдарына мурас болуп калбаганына аябай кейийбиз. «Элдик оозеки адабиятыбыз жаш урпакка таалим-тарбия берүүнүн бай, көөнөрбөс тажрыйбасын өзүнө топтогон, ошону менен бирге, жаш муундарды улуулардын үлгү салттарында калыптандыруунун мыкты эрежелеринин көөнөрбөс системасын жараткан. Ал үлгү салттар муундан-муунга өткөн жана жалпы элдик моралдык-психологиялык нормага айланган. Атап айтканда, баланы жаштайынан эмгекти сүйүүгө, адептүү, намыстуу болууга, ата салтын, эне адебин урматтоого, аны ыйык тутууга, тапкычтык менен сөзмөрдүккө, улууну урматтап, күчүүнү ызаттоого жана да көптөгөн мыкты элдик тарбия үлгүлөрүнө үйрөтүү улуулардын милдети катары эсептелген. Бул учурда улуулар эзелтеден эле баланы тарбиялоодо буйрукчулдук менен зордук-зомбулукту эмес, уңгулуу сөз каражаттарын, атап айтканда, макал менен ылакаптарды, табышмак менен тамсилдерди, жаңылмачтар менен жомокторду, алардагы учкул, таасын ойлор менен мыкты образ үлгүлөрүн пайдаланышкан. Мындай маани-мазмундагы адабият баланы тарбиялоонун каражаты болуу менен алардын жан дүйнөсүнө жетүүчү рухий көпүрө болуп милдет аткарган. Ошентип, эл адабияты элдик тарбиянын алтын бешигине айланган, бала ошол бешикте тарбияланып өскөн. Элибиз эзелтеден эле оозунда сөзүнүн эми бар чеченди кол баштаган көсөмдөн кем көргөн эмес. Ошол үчүн эл оозунан адамдыктын асыл касиеттерин камтыган өлбөс көркөм сөз байлыктары жаралган, ал өлбөс эл байлыгы – элдик педагогиканын негизин бүгүн да түзүп турат.

Жалпылап айтканда, элибиздин бай балдар адабияты, бүгүн алганда, өзүнчө эле бир этикалык-педагогикалык маанидеги улуу трактатты элестетип турат. Демек, биздин бул балдар

адабиятыбыз – элибиздин маданиятында өзгөчө орунду ээлейт»¹.

Мына ошол кыргыз балдарынын миндеген муундарынын руханий бешиги, мектеби, университети, күзгүсү, жөлөктаянычы болгон фольклор дагы да кызмат кылышы керек, аны үчүн биздин бир топ милдеттерди аткарышыбыз зарыл болот. Алар:

1. Эл арасында али да кагазга, катка түшө элек оозеки мурастарды жыйноо.

2. Жыйналып Улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондунда, окуу жайларынын кафедраларында, тил жана адабият кабинеттеринде, мектептерде, китепканаларда жаткан мурастарды жазуусун өчпөс кылып сактоо, аларды четинен басып чыгарып туруу.

3. Колдо болгон (жарыяланган жана жарыялана элек) бардык балдар чыгармаларын интернетке киргизүү, аларды дисктерге басуу.

4. Балдар фольклорунун 30-40 томдук хрестоматия жыйнагын массалык нуска менен чыгаруу жана аларды мектептерге, балдар бакчаларына, башка балдар мекемелерине акысыз таратуу.

5. Балдар фольклорун ар тараптуу изилдөө, бул багытта илимий мектеп түзүү, педагогикалык адистикке окуп жаткан студенттер жана мугалимдер үчүн бир нече багытта окуу китептерин, окуу колдонмолорун чыгаруу.

6. Балдарга ылайык келбеген элдик оозеки чыгармаларды, биринчи кезекте «Манас» баш болгон эпосторду балдарга ылайыктап адаптациялап иштеп бастыруу.

Эми биз кыргыз балдар фольклорундагы айрым жанрларга жана алардын элдик педагогикалык идеяларына токтолуп кетсек.

¹ Рысбаев С. Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалар жана портреттер. – Б., 1998, 3-4-б.

1. Эпикалык тек

Эпика – адабияттын үч тегинин бири, эгерде лирикалык текте автордун ички сезимдери, толгонуулары, кыялы, сүйүнүчү, кайгысы ж.б. абалдары берилсе, драма сахнада каармандардын өз ара сүйлөшүүлөрүнөн, оюндарынан куралса, эпикалык тектеги чыгармалар окуяларды жана алардын өнүгүшүн, каармандардын ар кандай кыймыл-аракеттерин, иштерин, сырткы, ички абалдарын, бири-бири менен болгон мамилелерин баяндоого, айтып берүүгө негизделген тек.

Эпикалык тектеги чыгармалар проза (кара сөз) жана поэзия (ыр) түрлөрүндө болот. Биз бул жерде эпикалык тектин кыргыз оозеки адабиятындагы балдар үчүн айтылуучу айрым жанрларына токтолобуз.

Дастан. Дастан деп айтылып келген фольклордук жанр советтик адабияттаануунун бизге алып келген термини менен «эпос» деп айтылып калган. Чынында мындай жүз жыл мурда эле бул термин жок болчу, мисалы, «Манас» чыгармасынын эл «жомок» деп, «дастан» деп айтышкан, «эпос» же «эпикалык чыгарма» дешкен эмес. Кийин гана дүйнөлүк адабияттын термини менен «эпос» деп алдык.

Кыргыз фольклорундагы дастандар көлөмүнө карай: улуу-чоң жана кенже деп бөлүнөт, булардын ичинен «Манас» биринчисине кирсе, кенже, же кичи дастандар «Манаска» салыштырмалуу эле кенже делбесе, дүйнөлүк фольклор өнөрүндөгү чыгармаларга салыштырмалуу алар дале бир топ көлөмдүү.

«Манас» – элди мекенчилдикке, эл-жерин сүйүүгө тарбиялоону биринчи милдет катары кийинки муундарды тарбиялоо менен анда элдик педагогиканын бардык эле түрлөрү, ар кыл формалары айтылган. Мисалы, кыргыздар баатыр болор баланын төрөлүшүн, ага ат (ысым) коюуну өзгөчө карашкан.

Карыганда бир перзент,
Бай Жакып бала көрүптүр,
Ат коюучу кези бар.

Кыпчактардан Байжигит,
Кыргыздардан Элеман,
Анжиандык Куртка чал,
Аргындан Каракожо бар,
Нойгуттардан Акбалта,
Ногойлордон Эштек бар.
Түрк уулунан Абдылда,
Өзүбектен Дамулда,
Өзүлөрү олтурду.
Катагандан Мунар бий,
Карк алтын – дилде сарпай кий,
Ак сакалдан алтооң кий.
Кара сакал, кер мурут
Калгандарга бир-бир тон.
Үч сарпайы чыгарды,
Үлкөндөргө ыйгарды.
Кийген тону жарашты,
Бирин бири карашты.
Бай Жакып баланы алыптыр,
Этегине салыптыр.
Ээрчий басып Чыйырды
Эки кымкап алыптыр,
Элүү дилде – кызыл пул
Колуна кармап салыптыр.
«Ат коюңар!» – деп айтып,
Аксакал Жакып кеп айтып,
Көптүн келди кашына.
«Ат асмандан дечү эле,
Жакшы ат коёр бекен?» – деп,
Көзүн салып бай Жакып
Аяк менен башына.
Олтурган эрлер дегдеди,
Оозуна бир ат келбеди.
Ат коё албай алдырап,
Акылмандын баарысы
Карап турду жалдырап.

Ат коюу расымына ошончо хандыктан айтылуу адамдарды чакырышы жана алардын бул ишти моюнга ала албай тайсалдып турушу – педагогикалык чоң сабак. Кыргыздар ат менен адамдын тагдыры, келечеги чечилет деп ойлошкон. Же бала төрөлөрдө атасынын алыс барып турушу, сүйүнчү бериши, энесинин боюна бүткөндө жолборстун жүрөгүнө талгак болушу жөн гана байыркы мифологиялык окуялар эмес, аларда атанын мураскер уулун сүйүнүч менен күтүшү, берешендиги, жолборстун жүрөгүнө талгак болушунда адам менен табияттын гармониясы сыяктуу элдик тарбиялык салттар синдирилген.

Сегиз бээ союп жентекте,

Тоюнбаган тоюнуп,

Топтогон малдар союлуп,

Ачтын баары тоюнуп,

Ар түрлүү малдар союлуп, -

балага жентек берилиши кайрымдуулукту, сооптуулукту, кубанычты билдирет, бардык мал, байлык баланын төрөлүшүнүн алдында эч нерсеге арзыбаган нерселер экендиги көрсөтүлөт.

Педагогика илимдеринин кандидаты Талип Ормоновдун эмгегинде¹ жана ошол эмгегинин негизинде «Семья и школа», «Советская педагогика» аттуу ошол кездеги абройлуу журналдарга басылган макалаларында кыргыз эли балдарды кантип жоокерчиликке, эли-жерин коргоого тарбиялагандыгы, калк тарбиясынын башкы багыты кайда бурулгандыгы «Манас» эпосунун негизинде ошол кездеги тоталитардык доордун басымына карабай абдан таамай сөзгө алынган. Тилекке каршы, Т.Ормоновдун учурунда тоталитардык бийлик өкүм сүрүп турган, улуттук баатырларды туу тутуу, элдик эпостордон элдик педагогикалык идеяларды издөө баталгага баш койгон менен барабар эле, «Манастан» этнопедагогиканын мыкты үлгүлөрүн тапкан Талип Ормоновду партиялык жана укуккоргоочу уюмдар кайра-кайра чакыра берип, акыры андай кысымдар ал кишинин өлүмүн тездеткен.

¹ Ормонов Т. Педагогические воззрения древних киргизов. Эпос «Манас». – Казань, 1972

«Манаста» балдарды тарбиялоонун көп усулдары жана формаларын көрсөтүлөт, мисалы, бала Манас өтө кичине чактан Ошпур деген койчуга тарбиялоо үчүн берилет. Байлыгы ашыпташкан хан Жакып эмне үчүн кенедей баласын алыстагы койчуга берип жатат? Бул келечекте баатыр болор баланын камын көрүү, бала канчалык алыс болсо, ата-энени, мекенди ошончолук сагынуу сезими менен өсөт; экинчиден, койчу баланы жумшап, эмгекчилдикке тарбиялайт, тамак-аш кайдан келерин бала жашынан түшүнөт. Бул ой тексттен мындай айтылат:

Баары сөзүн бай Жакып

Байбичеге сүйлөдү:

- Андасам балаң акыл аз,

Жөнүн таппайт, дөөлөт мас,

Тил азар деймин, динге кас.

Мал азабын балага

Бир тарттырып көрөлү,

Жайлоодогу койчуга

Алты ай малай берели,

Эркелетип олтурбай

Катыктырып көрөлү.

Сөз айтууга жатыксын,

Сөөгү бышып катыксын.

Малдын баркын билгизип,

Малай кылып киргизип,

Дүнүйө баркын билгизип,

Түк кап барып киргизип,

Ошпур деген койчу бар,

Ондоп койсун ошолор.

Көрүнүп тургандай балада терс сапаттар («акыл аз», «жөнүн таппайт», «дөөлөт мас», «тил азар», «динге кас») пайда болуп, бала ошого калыптанып келе жатат, аны эми ушундайда ондоо керек, аны үчүн бала «эркелебесин», «катыксын», «сөз айтууга жатыксын», «сөөгү бышып катыксын», «малдын баркын билсин», «малай барып кирсин». Кыргыздын тарбиялык эрежелери, кылымдар бою колдонуп келген этикалык кодекстери эми Манаска жардам берип, аны терс жолдон сууруп

чыгып, оң жолго алып келиши керек. Жогорудагыдай эреже-нормалар эчен-эчен муундагы балдарды оң идеалдарга тарбиялоодо эмприкалык сыноодон өткөн, турмуш тажрыйбасында эчен-эчен колдонулган, кристаллдай тазаланган ыкмалар.

Кыргыз элинин жоокерчилик замандагы педагогикалык салтында эркек бала төрөлдүбү, демек ал – жоокер, элин жоодон коргоп турбаса, анын төрөлүшүнүн да, жашашынын да мааниси жок. Чыгармадагы бардык баатырлар элдик ошондой идеяларды алып жүрөт, Манас жаш чагынан өзүн баатыр, чечкиндүү, тайманбас болууга тарбиялайт, аны үчүн аскердик ыкмаларды үйрөнүп машыгат, Семетей болсо тай журтунда жүрүп өзүнүн ата журту тууралуу сүрүштүрүп, атасынын өчүн алуу үчүн өзүнө өзү кам көрөт, убада берет жана ал убадасынын өтөсүнө чыгат.

Элдик ойдо каза (кайып) болгон баатыр эл алдында өз милдетин аткарып бүткөн соң анын ордуна ишин улары – уулу, туягы келет, бул жашоонун, өмүрдүн философиясы гана эмес кийинки муунду өстүрүү, тарбиялоо тууралуу элдик ой. Бакай карыянын Манастын уулу Семетейди:

Манастан калган мурасым,

Баатырдан калган жалгызым.

Маңдайга бүткөн жылдызым,

Оо, Семетей, чырагым, - деп кайрылышы ошондой элдик педагогикалык ойдон улам келип чыгууда.

Кыргыз балдары кечээ бир кылым жакынга чейин эле «кырк жигит», «кырк чоро» деген түшүнүктөр менен чоңойгон, а түгүл 1941-45-жылдардагы согуш учурундагы оор ишке жумшалуучу балдарды да улуу муун «чоролор» деп атагандыгы Ч.Айтматовдун «Эрте келген турналар» повестинде көрсөтүлгөн. Ошол эле жылдарда Москванын алдында немецтик баскынчылар менен күрөшүүдө полковник Баурыжан Момыш уулу негизинен кыргыз жигиттеринен бир батальон түзүп, аларды «Манастын батальону» деп атагандыгын жана алар ошол атты татыктуу алып жүрүшкөндүгүн Т.Ормонов жазат¹.

¹ Ормонов Т. Идеи военно-патриотического воспитания в эпосе «Манас» // Проблемы воспитания (материалы XIII республиканских педагогических чтений. – Ф., 1971, 65-66-б.

«Кырк чоро» түшүнүгү элдик баатырдын дастандардын («Курманбек», «Жаныш, Байыш», «Эр Табылды» ж.б.) дээрлик баарында учурайт. «Кырк» деген түшүнүк кыргыздын кырк уруусу, ал эми чоролор ошол ар бир уруудан аскердик камылгасы жетиштүү даярдалып, тандалып, сынактан өтүп келгендер дешет. Ал эми кырк чоронун ичине кирүү – кыргыз балдары үчүн сыймыктын сыймыгы, ал өзүнүн эле эмес бир уруунун намыс-арын, туусун көтөрүп жүрөт, баатыр болсо жалпы уруусуна, коркок болсо да жалпы уруусуна тийет. Андыктан да баатырдык эпостордо чоролордун кимиси кайсыл уруудан экендиги айтылган учурлар кездешет. Чорочулук – элдик коллективизм, уруулук ынтымактан жалпы улуттук ынтымакка көтөрүлүү тууралуу ойлорунун уюткусу.

«Чоро» деген сөздүн өзү башкы аскер башчыга жакындыктын белгисин билдирген сөз болсо, «жигит» деген улуттук идеалда элди коргой турган, ар кандай тапшырмаларды аткара турган инсандык жетилгендиктин көрсөткүчү. Г.Н.Волков башкырларда, татарларда жана Кавказ менен Орто Азиянын элдеринде «настоящий джигит» деген өз ишмердүүлүгүнүн чеги, өзүн алып жүрүүсүнүн кодекси жана жакшы айтылышы (тону) жактан орустардын «доброго молодца» деген сөзүнөн кыйла айырмалуу болорун жазат¹. Мына ушул жигитчилик кыргыз баатырдык эпосторунда жетилген адамдын идеалы катары көрүнүп, балдарды жигит болууга үндөө, чакыруу, ошого жетүүгө тарбиялоо идеялары алдыга сүрүлүп чыгат.

Азырга чейин тоолук кыргыз балдар бири Манас болуп, бири Сыргак, Алмамбет, Чубак болуп, Коңурбайларга каршы чыгып ойноп жатканын көрүүгө болот, соңку дүйнөлүк согушка чейин жоого кирген кезде чабуулга өтөрдө «Манастап» ураан чакырып келген кыргыз жигиттери четтен табылган.

Манастын Алмамбет менен достугу – балдар үчүн достуктун идеалы болсо, башчыга берилгендиктин, ак кызмат кылуунун идеалдары Чубак, Сыргак аркылуу туюнтулуп келет.

¹ Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М., 2000, 49-б.

Кыргыз кыздары уздукту, акылмандыкты Каныкей аркылуу элестеткен учурлар көп болот. Аялзаты кыргыз дастандарында баланы ичинде сактап, талгагын көтөрүп, төрөп, тарбиялап чыгаруучулар гана эмес, алар адамды мекенчил кылууга, ата жолун жолдотууга активдүү таасир этүүчү фигуралар. Ошол эле кезде Каныкей, Айчүрөк, Акылай – акыл айтуучу, эркектерди туура жолго баштачу, а түгүл бүтүндөй уруу-уруктун саясый абалына атмосфера түзүп берүүчү күчтүү инсандар. Бакай болсо азыр да эл арасында нарктуу карылыктын, акыл-эстин ээси катары идеал тугулат, «Бакайдай кемеңгер», «Бакайдай акылчы» деген сөздөр байма-бай эл кебинде колдонулуп, көрөсөн, эстүү кишилерди Бакайга салыштырат, «элдин Бакайы», «башчынын Бакайы», «хандын Бакайы», «айылдын Бакайы» сыяктуу кептер айтылып келет.

«Манас» эл турмушунун гана эмес, элдик оозеки чыгармачылыктын да энциклопедиясы болгондуктан, чыгарманын поэтикасында жоктоо, арман, керээз, учурашуу, коштошуу, ант, пейзаж ж.б. жанрлар, трагедия, комедия сыяктуу сүрөттөө формалары турат, алар жаш муундарды сөз дүйнөсүнө тарбиялайт.

Кыргыз жеринин сулуулугу, табият көркү дастандын көп жеринде көрсөтүлүп, каарман өлгөндө «карагай ыйлайт, тал ыйлайт», бул болсо балдарды экологиялык тарбиялоого көмөктөшөт. «Эл массасынын мүдөөсү болгон өркөндөгөн инсанды тарбиялоого оң таасир тийгизе турган педагогикалык чөйрөнүн ролун баамдап түшүнгөн манасчылар адам табияттын бир бөлүгү экендигине көзү жетип, жаратылыштагы ажайып кооздукту, элдин көркөм фантазиясын, аналитикалык ой жүгүртүүсүн, эстетикалык табитин өркүндөтүүчү эң күчтүү каражат катары пайдаланышат. Мейкин талааларды, кырларды, адырлуу дөңсөөлөрдү, аскалуу тоолорду, агыны катуу сууларды, Ысык-Көлдү, Тал-Чокуну, алардагы флора менен фаунаны, жаратылыштагы кереметтүү кооздуктун чар тарабын сүрөттөгөн эмоционалдуу фантазиясы менен манасчылар элибиздин акыл потенциалын өтө бийик көкөлөтүшкөн. Сагынбай менен Саякбайдын педагогикалык ишмердүүлүгүн адамды таң

калтырып, тамшанта турган сыйкырчыдай чеберчиликке жеткирген өзгөчөлүк мына ушунда. Табият манасчылар өндүү сыйкырчы педагогдордун колунда гана теңдеши жок күчтүү педагогикалык каражат, табият – улуу педагог»¹.

Кыргыз эл дастандарында жалпы уруунун генофондун сактоого өзгөчө маани берилет, Манас жары Каныкейдин Букардан алып келет, ал тажик кызы, Семетейдин зайыбы Айчүрөк болсо Ооган ханынын кызы, Курманбектин жубайы да башка хандыктын эрке кызы. Мына ушундай алыстан жубай табуу менен кыргыздар кан жаңылоого, тукумду башка элдин өкүлдөрү менен кошулуп, тазалоого маани бергенин көрөбүз. Келечектеги баласы баатыр, акылман болушу үчүн кыз тандоо, ар кандай сынактардан өтүү – кыргыз фольклорунда кеңири тараган ыкмалардан. Мисалы, «Кожожаш» дастанынын башкы каарманы мерген жигит болочок жары Зулайкага жетүү үчүн толгон-токой оор тапшырмаларды аткарат.

Элдик дастандарда достук идеясы күчтүү берилип, кыргыз балдарын доско бекем болууга, дос алдында антты, шертти кыйшаюусуз аткарууга чакырык көрсөтүлөт. Манас менен Алмамбеттин, Курманбек менен Аккандын достугу – мына ошондой досчулуктун, жолдошчулуктун үлгүлөрү. Кыргыздар азыр да аябай жакын досторду, ынак жолдошторду «Курманбек» дастанындагы каарманга теңеп «Аккан достор» деп айтып келишет. Кыргыз дастандарындагы достук бийик интернационалдык мааниге ээ көрүнүш катары көрсөтүлөт, «Манаста» башкы каарман ангиандык өзбек Санжыбек, түркмөндөрдөн Музбурчак, каракалпак Бердике, башкырлардан Жамгырчы, оогандардан Акун хан, кыпчактардан Эр Үрбү, казактардан Көкчө ж.б. башкаруучулар, журт башылар менен дос болот, алар менен ырыс-ынтымак кургусу келет, душмандарына да биринчи кол салбайт, алар менен дале дос болгусу келет, мына ушундай достук балдарды да интернационал болууга үндөйт.

Кыргыздар досторду адамдар ортосунда гана көрсөтпөстөн, ат менен адамдын, ит менен адамдын, куш менен адамдын

¹ Апыш Б., Бабаев Д., Жоробеков Т. Педагогика. – Б., 2002, 51-52-б.

ортосунда да көрсөтөт, Манастын Аккула, Семетейдин Тайбуруул, Чубактын Көгала ж.б. баатырлардын жылкылар менен достугу чыгарманын тулку боюна терең сиңдирилип, ал инсандардын гумандуулугун гана көрсөтпөстөн эл ичинде минген атка өзгөчө культ бар экендигин тастыктайт.

Элдик педагогикада гендердик мамиле сакталып, аялзатынын өзгөчө ролу көптөгөн чыгармалардын өзөгүн түзөт, мисалы, Каныкей, Айчүрөк, Айганыш ж.б. баатырлардын жарлары акылмандыктын, сулуулуктун үлгүсү болсо, Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза баатырдыктын, эр жүрөктүүлүктүн үлгүсү.

Адабиятчы Советбек Байгазиев мындай деп жазат: «Кыргыздын ыйык дөөлөтү – Ата Мекен, Ала-Тоо. Ата журт улуттук идеясынын символу бул – улуу «Манас». Ата журттун азаттыгы, өз алдынчалыгы, бөлүнбөс бүтүндүгү, бакыбаты үчүн карууну казык, башты токмок кылып кызмат кылуу, кара башты курман чалуу идеясы, каарман күрөш өрнөгү, мекенге карата толуп-ташкан сүйүү сезими «Манаста» берилген. Манас атанын ушул улуу идеясы менен кыргыздын уул-кыздары Барсбектен тартып Курманжан даткага чейин аба менен дем алгандай дем алып, тарыхта жашап, күрөшүп келишкен. Ата журт менен камыр-жумур болуп жуурулушкан биримдиктен кыргыз баласы өз өмүрүнүн маңызын көргөн. «Ала-Тоомсуз, мен киммин? - Ата-энесиз жетиммин!» - деген кыргыз. Ата журт улуттук идеясы кыргыздын канында, социалдык-маданий генетикасында жашайт. Азыр да элдик менталитеттин тереңинде «жүрөк кагып» турат. Дал ушул мекенчил менталитет, тагдырды ата журт кызыкчылыгына байлаган патриоттук принцип, эл-журттун эгемендүүлүгүн ыйык санаган улут идеясы бүгүнкү таалим-тарбиянын негизинде жатууга тийиш.

Экинчиден, Таалим-тарбиянын пайдубалында жата турган дагы бир улуу дөөлөт бар. Бул – биримдик, ынтымак философиясы. Өзүнүн тарыхый тагдырында кыргыз калкы ички бытырандылыктан, бөлүндүлүктөн, өз ара уруу чабыштарынан далай азап чеккен, бүгүн да трайбализм, жер-жерлерге бөлүнүүчүлүк илдетинен жабыр тартып отурат. Бирок ошондой болсо да, «Бөлүнсөң бөрү жеп кетет, бөлүнүп калды кыргыз деп,

бөлөк элге кеп кетет», «Өлсөк бир чуңкурда, тирүү болсок бир дөбөдө бололу» («Манас») деген патриоттук даанышмандык кыргыз социумунун ички өзөгүн тепчип өткөн дайымкы улут идеясы болуп келген. Дал ушундай философиядан улам кыйын-кезең кырдаалдарда кыргыз калайык-калкы бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарып, бир туунун алдында биригишип, тарыхтын бороон-чапкындарынан аман-эсен чыккан учурлары көп болгон. IX кылымда Азияда өкүм сүргөн айтылуу кыргыз империясынын ийгилиги биримдик улуттук идеясына негизденгендигинде болгон. Кыргыздын алдыңкы акылман акыл-эси өз ара коюн-колтук алышкан, күмүштөй оролушуп, жездей чырмалышкан биримдиктин, ынтымактын («Бирдик болбой – тирдик болбойт» – эл макалы. Өз ара ыркыбыз кетсе, «Пил да болсок жыгылдык, миң да болсок кырылдык» – Бакай. «Ырыс алды ынтымак, ынтымагың жок болсо, алдындан таяр алтын так» – Калыгул. «Бакыт – чыгаандардыкы: бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгаргандардыкы» – Нурмолдо) идеясы улут тагдыры үчүн фундаменталдык мааниге ээ экендигин терең туюнган. Биримдик идеясын бүгүн улуттун ички монолиттүүлүгүн чындоонун фактору катары таалим-тарбия ишмердигинин идеологиялык ориентири жана мазмундук философиялык базасы катары активдүү жашатышыбыз зарыл¹.

Эпикалык дастандар балдарды окуялары, идея-темалары, образдары менен гана тарбиялабастан, көркөм чыгармалар катары кийинки муунду сөз өнөрүн урматтоого көнүктүрүп, эстетикалык табитин да тарбиялаган.

Жомок. «Жомок» деп фольклорчу окумуштуулар ыр түрүндөгү эпикалык баяндарды («Манас», «Эр Табылды», «Эр Төштүк» ж.б.) айтышып, ал эми биз жомок (сказка) деп жүргөндөрдү «жөө жомоктор» деп атоону сунушташкан. Бирок бул термин негедир эл тарабынан кабыл алынбады.

¹ Байгазиев С. «Манас» глобалдашуунун жана технократиялык цивилизациянын дөңгөлөгүнүн астында калабы же эгемендүү кыргыз мамлекетине кандай тарбия стратегиясы керек? // Алиби, 2008, 2-фев.

Жомоктор – кыргыз балдар фольклорунун эң кеңири тараган жанры. Аларды айбанаттар тууралуу, кереметтүү-укмуштуу жана турмуштук жомоктор деп үчкө ажыратып караганыбыз менен бул бөлүштүрүү өтө эле шарттуу, турмуштук жомоктордун ичинен дале айбанаттар тууралуу окуялар, баяндар кошулуп кете берет. Айбанаттар тууралуу жомоктордо окуянын катышуучулары ар кандай жаныбарлар болуп, ошол кайманаланган жандыктар барып-келип эле адамдарды ассоциациялап берет, андыктан да мындай жомоктордон тигил же бул кишини аңдап түшүнүүгө болот.

Бул жомоктор – адамдар өзүнүн ыйманын көрө турган күзгү. Айбанаттар тууралуу жомоктор элдик тамсилдер менен тамырлаш, алар түпкүлүгү бир эле жанрлар. Мындай чыгармаларда айрым учурда айбандар менен бирге адамдар да катыша берет, бул болсо адам менен табияттын жакындыгынын көрсөткүчү. Байыркы мезгилден тартып, соңку кылымдарга чейин эле кыргыздар аңчылык менен күн көрүп, ар кандай жаныбарлардын кулк-мүнөзүн, кебете-кешпирин жакшы байкашкан, ошол байкоолорунун негизин жомоктордо пайдаланган. Айбанаттар тууралуу жомоктордо туруктуу образдар кездешет, мисалы, түлкү – куу, митайым болсо, карышкыр – ичкич, жегич, каардуу, коён – коркок, сагызган – сүйлөөк, алдамчы ж.б.

Ал эми кереметтүү, укмуштуу окуялар жөнүндө жомоктордо болбой турган, болууга мүмкүн эмес фантастикалуу сюжеттер, каармандар орун алат. Каармандар жалгыз көздүү дөө, жети баштуу желмогуз кемпир, сүйлөгөн таш, сыйкырчы ж.б. нерселер болот, мында жайыл дасторкондор, уча турган килемдер, дүйнөнү көрсөтүүчү күзгү ж.б. буюмдар каармандарды коштоп жүрөт.

Турмуштук жомоктордун окуялары кыйла реалдуудай, турмушта болушу мүмкүндөй сезилет, бирок алар чындыкка негизделбейт, жомоктук сүрөттөө жана образ түзүү жолу тандалат.

Албетте, балага жомок айтып берип жаткан адам ичинен жомок токуп атса, угуучу баланын кандай окуяларга, же кандай

тематикага кызыгарына карап айта берет, бир эле жомокто кереметтүү окуялар да, турмуштук окуялар да, айбанаттар да катыша бериши мүмкүн. Эң негизги жомоктун касиети – окуялуулугу, ошол окуянын кызыктуулугу, сюжетинин балдардын кабыл алуусуна, өздөштүрүүсүнө жакындыгы. «Балдарга жомок айтып берүүчү кишиден үч нерсе талап кылынат: биринчиси, балдардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша репертуар тандайт; экинчиден, жомок айтардан мурда «жомок башы» деп аталган киришүү бөлүгү менен балдардын көңүл буруусун өзүнө топтойт; үчүнчүдөн, жомоктун окуясын керектүү үн, көздүн, колдун, жалпы дененин кыймыл-аракеттери менен аткарып берет. Буларсыз А.И.Никифоров айткандай «ар кандай жомок да куду жаны жок денедей. Жомокторду окуу менен алардын анатомиясын үйрөнүү мүмкүн, бирок жомоктор ааламындагы жандуу турмушту үйрөнүү мүмкүн эмес. Белгидүү жомоктаануучу Ю.М.Соколов да жомоктордун айтылуу маселесине токтолуп: «Ушул жомокту китептен окуңуз эле, эмнеси калар экен!» - дейт. Жомокчулуктагы сөз менен үндүн кошулуп айтылышынын биримдиги тууралуу булардан артык пикир айтуу кыйын. Профессионал жомокчу жомогун баштай электе эле тынчоочуну «даярдап» алат, жомок бүткөнгө дейре жомок окуясын бийик чекитке көтөрүп, кийин аста-аста чечилишине алып келип, угуучуну баягы, жомок башталган учурдагы табигый абалга кайтып келтирет»¹. Мына ошондуктан да жазма адабияттагы жомоктордун таасирине караганда анын таасири оозеки айтылган учурда аябай күчтүү болгон.

Жомоктор – «элдик педагогиканын казынасы, анан калса көпчүлүк жомоктордун маңызы педагогикалык чыгармага барып такалат, б.а. аларда педагогикалык идеялар камтылат»². Прогрессивдүү ойдогу педагогдор элдик жомоктордун педагогикалык маанисин жана балдардын психологиясына таасирин жогору баалашкан жана окуу китептерине кеңири киргизген.

¹ Жахангиров Г. Узбек болалар фольклору. – Ташкент, 1975, 34-б.

² Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М., 2000, 109-б.

Жомок – адамзаттын таза кезиндеги тазалык жөнүндө ойлору камтылган чыгармалар. Жомокторду адамдар ушундай болсо деген тилектен улам чыгарган, алардын каармандары кандай кара күчтөр болсо да кыйналып-кысталып жүрүп жеңип чыгат. Андыктан да анын башкы каармандары жетим бала, жетим кыз, жалгыз бала, бир кемпир-чал, акылдуу дыйкан, таз бала ж.б. бей-бечаралар болот, алар кандай гана кыйынчылык болбосун акыры максат-муратына жетип, «жыргап-куунап» жашап калат. ➤

Жомоктордун балдарга тарбиялык таасири – кандай гана оор, кыйын нерсе болбосун адам баласы аларды жеңе алат, акыры чындык, актык адамды бакытка бөлөйт деген ойду синдире алгандыгында. Балдардын көпчүлүгү нравалык сентенцияны миң кайталап айтып, мисалы, «кар жебе», «суукта баш кийим кийип жүр» деп айткан менен анын таасири болбойт, ошол кезде кар жеген баланын кандай кесепетке кабылгандыгы, же суукта баш кийим кийип жүрбөгөн бала тууралуу жомок чыгарып, кызыктуу кылып айтып берсе, балдар муюп угуп, жаман адаттарын таштап, жакшы нерселерди үйрөнө баштаганын баамдоого болот. Мындайда бала – угуучу менен чоң киши – айтуучунун ортосунда этикалык баарлашуу (беседа) ишке ашат. Жомоктордун окуяларын жана каармандарын сүрөттөөдө чек жок, ойго-тоого, жер астына, асманга кете берет, андыктан мындай чыгармалар балдардын учкул кыялын өстүрүүгө, фантазиясын көтөрүүгө аябай жакшы көмөк берет. Балдар өздөрү да жомокторду чыгарып, жомок дүйнөсүндө жашап калат, демек алардын дүйнө таануусу, чыгармачылыгы да өсөт.

Жомоктор өтө кыска 2-3 саптан тартып, бир нече күндөп айтса да түгөнбөгөн көлөмдө эл арасында тарайт. Кыргыз элинин «Ууру» деген жомогу менен таанышып көрөлү:

«Илгери атагы чыккан ууру болуптур. Анын жалгыз баласы бар экен. Баласы чоңойгондо атасы чакырып алып:

- Балам, мени сыйласаң, ууру бол. Мындан бөлөк кесип жок, дейт. Анда баласы капаланып:

- Ата, мени адам болсун десең уурулукка үйрөтпө, андан көрө адал эмгек кылайын, - дейт.

Ууру ачууланып:

- Атанын тилин албайт деген эмне жакшылык!
Айтканымдан кайтпайм. Бүгүн кошунанын уюн уурдап кел.
Уурдабасаң ошондон аары жогол! - дейт.

Бала айласыздан макул болот да, кошунанын уюн эгинге алмаштырып келет. Бирок аны атасына айтпайт. Уйду союп алышат.

- Ата, бул этти жээрден мурда таразага түшүп алалы, эт түгөнгөндөн кийин кимибиз канча семирет экенбиз, ошону билели, - дейт бала.

Ошентип экөө таразага түшөт. Эт түгөнгөндө кайрадан таразага түшүшөт. Атасы мурдагыдан 2-3 килограммга арыктап калыптыр. Ал эми баласы 5-6 килограмм кошуптур. Буга атасы таң калат.

- Таң кала турган эч нерсе жок, - дейт бала. Сиз эт жеп жатканда уурулугум билинип калбаса экен, - деп коркосуз. Мен уйду сатып келгем, ошондуктан коркконум жок, жегеним аш болуп, тамагым жакшы синди. Ар ким өз эмгеги менен гана адал жашай алат. Жеген да аш болот, - дептир.

Ошондо атасы уялып:

- Уурулук жаман иш турбайбы, балам, сенин оң жолго түшкөнүң жакшы, - деген экен».

Мындагы башкы идея – ак ниет менен оокат кылсаң жашооң бактылуу болот, коркпой жашайсың, ал эми уурулук менен күн көрүү – бул жашоодон коркуп, кысынып өтүү дегендик сыяктуу ой. Жомоктун тарбиялык күчү, балдарга таасири – жаман жолдон атасын кайтаруучу каармандын бала экендигинде, бала жомок угуучу балдардын теңтушу, демек анын таасири күчтүү болот, экинчиден, бала деген бул – келечек, келечек ошондой таза адамдарга таандык дегендик. Уурулук ушул жомоктогу ата менен бүтөт, анткени анын келечеги жок, ууруча жашоонун акыры бүдөмүк, бул тиричиликти таза иштеп, ак мээнет менен гана өткөрүү керек. Жомоктун нравалык кредосун оң жолго түшүүчү ата эң соңку сөзү («Уурулук жаман иш турбайбы, балам, сенин оң жолго түшкөнүң жакшы») – бул өзүнүн

өмүрүнүн маңызын түшүнүп өз баласына айткан ибараты гана эмес, бул бүтүндөй жомок угуп, же окуп жаткан балдарга айтылган насаат сөз.

Балдар жомокторду суранып жүрүп угушат, «жомок айтып берчү» деп жакындарынан ар дайым өтүнөт, а түгүл талап кылат, дал ушул момент улуулар үчүн балдарды тарбиялоого эң мыкты шанстын ачылгандыгы. Жомок угуп отурган бөбөктөр андагы окуяларга «ушундай болмок беле», «бул жомок да» деп карабайт, тескерисинче айтылып жаткандардын баарына ишенет, өзгөчө 3-5 жаштагы балдар бир жомоктон кайра-кайра суроолорду чыгарып, дүйнө таанымын жана кеп маданиятын өнүктүрөт.

Кыргыздарда ар бир ата-эне, чоң ата-чоң эне түпкүлүгүндө жомок айтып бере алат, дүйнөдө жомок чыгаруу жана жомок таратуу жагынан кыргыздардай уникалдуу калк жок болсо керек. Элибиздин тоолору, токойлору, суулары, аскалары, жаныбарлары, асманы, өсүмдүктөрү, булуттары... туруштурпаты менен эле жомокту элестетет. Балдар реалдуу жана жомок дүйнөсүндө параллель жашаган сыяктанат.

Жомоктор – сөз өнөрүнүн эң байыркы жанры, ошол эле кезде бир эл башка кайсыл элдер менен мамилелеш болгондугу, кошуна тургандыгы ушундай чыгармаларда терең из калтырат. Асман телолорунун пайда болушу тууралуу космогониялык жомокторду карап көрсөк Үркөр жылдызынын, Чоң Жетигендин, Алтын казыктын, Үч Аркардын пайда болушу тууралуу «Үч аркар», «Жети бир тууган» деген алтай эл жомокторундагы окуя-мотивдер¹ кыргыз эл жомоктору менен аябай окшош. Тили жана дини жакын болбогон Чыгыш Сибирдеги буряттардын бир кыйла жомоктору кыргыз эл жомоктору менен аябай жакын, бирдей эле деп айтууга болот. Мисалы, «Ай жана кыз» деген бурят жомогу кыргыздардын «Айдагы кыз» деген жомогунун эле өзү. Ошондой эле Бай-Көл боюндагы буряттарда «Төө жана Чычкан» деген жомок мындайча айтылат:

¹ Ат, уй жана жылдыздар: алтай эл жомоктору. Түзгөн, которгон А.Муратов. – Б., 2009, 69-81-б.

«Төө менен чычкан мелдеше кетти.

- Мен күндү сенден мурда көрөм, - деди төө.

- Жок, мени биринчи көрөм, - деди чычкан.

- Сен деген менин кирпичиге да тең эмессиң да. Мен деген сага - тоомун! Дагы мелдешет имиш!

Түн бою төө уктабай, талаанын чок ортосуна туруп алып чыгыш жактан таң сүрүлүшүн, анан күндүн чыгышын күтүп атты.

Чычкан болсо төөнүн өркөчүнө чыгып алып, батыш жакты карап таң атырды. Чычкан куулук кылып, таң сүрүлүп, күн чыга баштаганда адегенде батыш жактагы бийик тоолорго нурун жиберерин билиптир.

Таң куланөк тартып, жер жарып, анан да бир аз убак өтүп, батыштагы тоолорго күндүн мурду канай баштайт. Төө болсо дале чыгыштан көзүн албай, узун мойнун койкойтуп, күндү күтүп зарыгат.

Бир кезде эле чычкан кыйкырат:

- Мен күндү көрүп турам! Карачы?!

Төө чочуп кетет, батышты карайт. Чын эле ал жактагы бийик тоолордо күн нурлары жатат.

Кичинекей чычкан чоң төөдөн акылдуу тура көрсө.

Ошон үчүн жылдын биринчи айы буряттарда Чычкан айы делип калган дешет»¹.

Мына ушундай окшоштуктар дүйнөнүн көптөгөн элдеринин жомокторунда учурайт, ал бул элдердин тарбиялоо, таасир этүү формаларынын окшоштугу менен да мүнөздөлөт.

Элдик жомоктордо балдарды тапкычтыкка, сезимталдыкка үйрөтүү максаты да көздөлөт. Мисалы, жогорку жомокто төөнүн образы менен аңкоо адам салыштырылса, чычкан – тапкыч, акылдуу, айлакер адамдын бейнесин өзүндө алып жүрөт. Жомоктор – эл турмушунан сыгылып чыккан окуялардын элдик моралга ылайыкталып чагылдырылышы, анда элдик оптимизм, эл ичинен чыккан жөнөкөй адамдардын турмушу, күрөшү жана акырында жеңишке жетиши баяндалат.

¹ Ай жана кыз: бурят эл жомоктору. Түзгөн жана которгон А.Муратов. – Б., 2009, 46-б.

Ал эки адамдын башы бириккен жерден тартып, жүздөгөн адамдар жыйналган аудиторияга чейин айтыла берчү универсалдуу жана популярдуу жанр, дал ошонусу менен анын таанытуучулук жана тарбиялоочулук мүмкүнчүлүгү жогору болуп келген.

Жомокчулар элдик каармандар аркылуу балдарга идеал жараткан, мисалы, чечендиктин идеалы – Жээренче чечен, саяпкер-сынчылыктын идеалы – Толубай, акылмандыктын идеалы – Акыл Карачач ж.б. каармандар жомоктордон эл арасына ылакап болуп, турмуштарында мисал-үлгү болуп калк ичине сиңип кеткен. Кээ бир жомоктор түздөн-түз «Ырыс алды – ынтымак» дегендей тема алса, кээ бир жомоктордо, мисалы, «Ким күчтүү» деген жомокто адамзаттын акылдуулугу, күчтүүлүгү даңазаланат.

Эгер макал-ылакаптар тарбиянын социалдык-этикалык формасын ишке ашырса, табышмактар акыл-эс тарбиясына, ырлар эстетикалык жана патриоттук тарбияга салым кошсо, жомоктор аркылуу алардын баары ишке ашырылары айтылат¹.

Миф (аңыз). «Миф» деген терминди кыргызчага которгондо «улама», «сөз» деген маанилерде. Байыркы адамдардын жашоо, тиричилик, табият, адам ж.б. тууралуу ой жүгүртүүлөрүнөн улам ошол көрүнүштөрдү, анын ичинде адамды фантастикалуу, ойдон чыгаруулар менен баяндаган чыгармалар. Адамзаты жаратылыш жана адамдын өзү тууралуу андап биле элек кезде алардын сырлары тууралуу мифологиялык ой жүгүрткөн жана ар кандай укмуштуу күчтөр, окуялар, кудайлар, пирлер сыяктуу нерселерди ойлоп тапкан. Кыргыз балдар мифтеринде байыркы ата-бабалардын көз карашы, жамандык-жакшылык, ак ниеттик-кара ниеттик тууралуу түшүнүктөрү чагылдырылат жана ошолор аркылуу нравалык-моралдык ойлорун кийинки муундарга насаат катары калтырып айтып берген. Байыркы грек мифологиясын «адамзат коомунун балалык доору» (Маркс), «адамзаттын педагогикасы»

¹ Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV-XVII в.в. - М., 1985.

(Гегель) дегендей эле кыргыз оозеки мифтери да байыркы доордун үнүнүн азыркы ааламдашуу доорунда жаңырышы. Аларда тотемдик, анимисттик, шамандык, фетишисттик көз караштар күчтүү көрүнөт.

Мазмунуна карай мифтер бир нече түргө бөлүнөт:

1. Этилогиялык (табият көрүнүштөрү жөнүндө)
2. Космогониялык (асман телолорунун келип чыгышы жөнүндө)
3. Этнологиялык (уруу, урук, элдердин келип чыгышы жөнүндө)
4. Зоогонисттик (жан-жаныбарлардын, жер-суунун пири, колдоочусу бар экендигин тууралуу)
5. Антропологиялык (адамдардын келип чыгышы жөнүндө)
6. Эсхатологиялык (адамзаттын келечеги жөнүндө)

Макелей Өмүрбай кыргыз мифтерин «кыргыз адабиятынын көрөңгөсү» деп атап, анын жанрдык белгилерин жана жаралыш себептерин төмөнкүдөй мүнөздөйт: «Чындыкка такыр коошпогон, бирок философиялык, көркөмдүк-эстетикалык касиетке ээ, байыркы адамдардын табият таануудагы наристе (баёо) элестетүүсү миф (аңыз) деп аталат.

Мифте баштапкы уруучулук коомдо пайда болгон, наристе эл ооз адабияты эсептелет.

Ал эми кыргыз мифтеринин пайда болуу себептерин бардыгы эле адамзатка орток болгон коомдун наристе кезиндеги адамдардын дүйнөгө, жаратылышка жана анын түрдүү кубулуштарына болгон наристе таанымынан улам айтууга болот.

Өндүргүч күчтөрү менен өндүргүч байланыштары өнүкпөгөн наристе коомдо кишилер жаратылыштагы түрдүү кубулуштардын сырын, себебин билишпеген. Табияттын күчтөрүнөн жеңилгенде, татаал дүйнөнүн ичинде тиричилик өткөрүүнүн катаал иштерине кабылганда, табиятты өзгөртүүгө мажбурлук кылганда, асмандын, жердин жана башка кубулуштардын сырын, себептерин билүүнү эңсешкен. Жаратылышты түшүнүүгө умтулушкан. Бирок чыныгы сырын билүү, себебин түшүндүрүүгө да ырамааттары жетпеген да, аны тек көркөм элес

менен баяндап, көркөм элес аркылуу түшүндүрүүнүн аракетинде болушуп, адабияттын наристе түрү мифти жаратышкан.

Миф чындыктын баяндалышы эмес, бирок ошол наристе доордун адамдары аны чындык деп билишкен, бек ишенишкен. Мифтерди карап тургандай, чындыктай сүрөттөп, наристе элестетип баяндашкан.

Миф чындыкка коошпогон наристе элес болгону менен ал адамзаттын өнүгүшүнө өзүнүн оң таасирин берген»¹.

Мына ушуга караганда балдар мифтер менен таанышуу процессинде кыргыздардын байыркы М.Өмүрбай атагандай «наристе» кездеги ой жүгүртүүсүнөн, турмушту түшүнүүсүнөн жаралган чыгармалар менен таанышат. Уздай таза адамдардын токуп чыккан аңыздарындагы образдарды өздөрүнө үлгү кылып алууга аракеттенет.

Ысык-Көл облусунда Жети-Өгүз деген жер бар, ошол жерде жылаңач аскалар катмар-катмар болуп жатат. Алардын саны – жети. Бул жердин чыгышы боюнча мындай айтылат: Илгери-илгери бир жесир аял болуп, анын эки эгиз уулу бар экен, биринин аты – Асан, экинсиники – Үсөн. Оор турмуштун айынан жесир эне балдарын малы күтүрөп, жылгаларга батпаган ач көз, сараң байга малайлыкка берет. Байдын торпок-танасын багып балдар эптеп жан багат, энесине эргенчи, караан болот. Балдар адаттагыдай эле торпокторун кайтарып жүрсө туман түшүп, жамгыр жаап, алаамат чыгат. Кыйналып атып, жаанда корголоп баспаган торпокторду айдап байдын короосуна келип санаса, жети торпогунун саны чыкпайт. Ал күнү, эртеси караган-чердин арасын, суу жээктерин карап аябай суй жыгылат, бирок даде жети торпок жетпейт. Бай болсо жети торпогунун жоголгонуна ачуусу келип, эгиз баланы кууп чыгат, топоктор табылбаса бул жакка келбегиле дейт.

Балдар жок издеп жолго чыгат. Торпок тургай балдар да жоголот. Курган эне балдарынын артынан издеп, көрүнгөндөн сурап кыйкырып кете берет, өңдөн азат, күчтөн таят. Балдар болсо дайынсыз.

¹ Өмүрбай М. Кыргыз элдик адабияты жөнүндө // Кыргыздар. Түзгөн К.Жусупов, К.Иманалиев. 10 томдук, 3-т. – Б., 2004, 405-406-б.

Күндөрдүн биринде тоо-ташты аралап келе жатса, алдынан тоодой болгон жети өгүз чыгат. Эне тааныйт, баягы жоголгон жети торпок деп билет. Торпоктор жайлуу жерден орун алып, жайлоонун асылына жетип, териси түлөп, келишкен өгүз болуптур, эгиз балдар не болду экен? Эненин ошондо каргышы чыгат: «Өгүз болбой өлгүлө, балдарымды жоготкон силер эми таш болуп калгыга!»

Курган эне ушинтип каргаары менен өгүздөр жети кызыл тоодой болгон ташка айланыптыр.

Ушул күндө жакшылап тыңшасаңар ошол тоолордон балдардын бири-бирин чакырган «Асан!», «Үсөн!» деген кыйкырыктары угулуп калат».

Этилогиялык мифтин кыска текстти ушундай. Ушундай баянды балдарга айтуу менен улуулар эмнени үйрөтүп жатат? Биринчиден, сараң байдын адилетсиздигин, таш боордугун, экинчиден, эненин энелик сезимин, боорукердигин, үчүнчүдөн, балдардын мээнеткечтигин, кайраттуулугун. Баарынын да мында каргыштын күчү көрүнөт, эненин каргышынын күчү менен өгүздөр ташка айланып калат. Энени сыйлоо керек, балдарды аёо керек деген ойлор да бул чыгарманын башкы идеяларынын бири болот. Чынында өгүздөрдүн ташка айланып калышы – реалдуулук эмес, ал миф, б.а. болууга мүмкүн эмес нерсе, ошондой болсо да угуп турган балдар ушул окуяны чындыкта болгондой элестетет.

Кыргыздарда этнологиялык, б.а. уруу, урук, элдердин келип чыгышы жөнүндө толгон-токой мифтер бар, дээрлик бардык эле уруулар, уруктар, элдер кайдан келип чыккандыгы тууралуу айрым учурда ондогон варианттагы мифтер айтылып келет. Бир катар кыргыз урууларынын түпкү башатын бөрү, сары багыш, жору, бугу ж.б. жаныбарлар менен байланыштырышат да, ошол жаныбарлар менен азыркы ушул уруудагы адамдардын жакындык жактары изделет. Мисалы, бугу уруусунун пайда болушу тууралуу бир нече мифтер жазылып алынган. Алар бир нече вариантта болгону менен жалпы мазмуну окшош, же жакын. Талып Молдо: «Сарыбагыштын (Кылжырдан) Орозбагынан Арык, Асан, Карамырза, Мырзакул деген төрт